

класами бонітету. Найбільшу площу як сухих, так і мокрих й сирих типів лісу, становлять деревостани V класу віку.

У цілому, як виявив аналіз лісових екосистем Кіровського лісництва, лісівничо-таксаційні показники надмірно зволжених територій свідчать про досить низьку продуктивність сформованих насаджень. Для більш детального дослідження потрібно проаналізувати таксаційні показники деревостанів типів лісу середньозволжених місцезростань.

Список літератури

1. Пасічний Г.В. Фізична та екологічна географія Дніпропетровської області / Пасічний Г.В. – Д.: ДДУ, 1992. – 177 с.
2. Проект організації та розвитку лісового господарства Дніпропетровського ДЛГ державного лісгосподарського об'єднання «Дніпропетровськліс». – Том II. Книга I: Таксаційний опис, поквартальні суми площ та загальних запасів насаджень Кіровського лісництва. – Ірпінь, 2004. – 94 с.
3. Скородумов Д.С. Влияние лесной растительности на водный режим почв / Скородумов Д.С. – К.: Урожай, 1964. – 298 с.

Проанализирована структура лесокультурного фонда Кировского лесничества Днепропетровского лесхоза по экстремальным градиентам увлажнения почвы. По типам леса сухих и гиперувлажненных местообитаний охарактеризовано распределение площадей по главным древесным породам, их возрасту и классам бонитета.

Типы леса, древесные породы, лесокультурный фонд, бонитет насаждения.

The analysis of the structure fund silvicultural Kirov Forestry of Dnepropetrovsk Forestry on extreme gradients of soil moisture are performed. In dry and in the very damp forest types are characterized the distribution of areas of key species, their age and class of bondability.

Forest types, tree species, silviculture fund, bondability of planting.

УДК 630*182+581.55

ЛІСОВА ТИПОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ПРИРОДИ

Б.Ф. Танцюра, кандидат сільськогосподарських наук

Філософія природи застосовує принципи тотожності мікро- і макрокосмосу, цілісного розгляду природи, діалектичного вчення про боротьбу протилежних начал як джерела змін. Лісова типологія екологічного напрямку, довершена академіком П.С. Погребняком, є найбільшим досягненням лісівництва у XX столітті. В ній найважливіші чинники абіоти – родючість і зволоження ґрунту, – внаслідок взаємодії дають нову якість – продуктивний деревостан. Ці три складові лісової екології

© Б.Ф. Танцюра, 2012

є наочним прикладом прояву висновків визначального питання філософії – про тоталлогічну єдність матеріальної і поняттєвої субстанції буття світу предметів і їх взаємовідноси.

Лісова типологія, стаціонари, філософія природи, природне поновлення, тоталлогічна єдність біоти.

Ліс у сучасному природознавстві мислиться як природно сформована єдність дерев, ґрунту, клімату, режиму зволоження, а також чагарників, трав, звірів і птахів, грибів і мікроорганізмів – усіх елементів живої і неживої природи на зайнятій території. Це класичне визначення лісу, подано академіком П.С. Погребняком та іншими ученими, є досконалим і вичерпним. Ми у деяких випадках екологічних досліджень застосовуємо дещо спрощене визначення лісу як частини географічного простору, заселеного лісовими рослинами. У цьому разі ми вважаємо аксіомою панівне положення дерев у лісі і жорстку ієрархію у життєдіяльності таких його компонентів, як чагарники, трави, великі травоядні тварини, хижакі, а далі гриби, водорості, птахи, комахи, земноводні, мікрофлора тощо. Також вважаємо, що провідними екологічними чинниками в лісах України є пряме сонячне освітлення і зволоження ґрунту. Дерева, як фанерофітна життєва форма рослин, густими кронами і листям перехоплюють значну кількість сонячної енергії.

Лісознавство є суттєвою складовою природознавства, в ньому органічно поєднані не лише наука власне про ліс, але й геоботаніка, ґрунтознавство, кліматологія, фітопатологія та інші науки. У науці за останні 200–300 років простежуються чималі досягнення у галузях: фізика, хімія, математика, а тому вважається, що ці науки належать до природознавчих. Не заперечуючи фундаментального значення цих наук у природознавстві, доводиться все-таки визнати, що пріоритетний розвиток фізики, хімії, кібернетики й усіх технічних наук відбувається за рахунок ослаблення традиційно природознавчих наук – географії, ботаніки і похідних від них кліматології, ґрунтознавства, лісівництва та інших. Також значно послабилися позиції філософії як основи всіх наук. Натурфілософія, тобто філософія природи, сформувалась ще 2–4 тисячі років тому в Єгипті, Греції і Римі. Природа тоді розглядалася в її цілісності. Подолавши етапи атомістичної гіпотези, пантеїзму і гілозоїзму, філософи почали широко застосовувати принципи тотожності мікро- і макрокосмосу, цілісного розгляду природи, діалектичного вчення про боротьбу протилежних начал як джерела змін. У XVII–XVIII ст., в епоху бурхливого розвитку механістичного природознавства, коли переважали аналітичні методи і метафізичні способи розгляду природи, натурфілософія відійшла на другий план. У німецькій класичній філософії натурфілософія знову фігурує як одна з основних філософських дисциплін, передусім у Шеллінга, що прагнув на підставі об'єктивного аналізу узагальнити досягнення природознавства. Шеллінг висунув діалектичні ідеї про полярність як принцип диференціації первинної єдності природи і про те, що вищі форми являють собою ніби

возведення в ступінь більш низьких [3]. Ці положення Шеллінга та інших ранніх діалектиків нині наполегливо розвивають багато науковців.

Мета дослідження. Ліси є найбільшою на планеті формацією вищих рослин, їхня фанерофітна життєва форма дає змогу вивчати наочно структуру деревостанів, екологічні та фітоценологічні відносини в них. Всі ці питання досконало відбиваються в лісовій типології екологічного напрямку. Проте за 60 років розвитку лісової екології опрацьовано і вивчено природу лісу, застосування типології на виробництві, але занадто мало праць присвячено важливості лісівництва з погляду гносеології природознавства, вирішення деяких питань філософії природи. Вчені досліджують ліс на рівні таксаційних виділів, рідко на рівні фітоценозів і екосистем, але практично відсутні праці про ліс як квазіорганізм, як планетарну тоталлогічну єдність. Потрібно чітко визначити лісову зону як найбільшу екосистему, а лісовий масив як головний об'єкт господарювання і наукового вивчення, що є метою дослідження.

Матеріали і методика дослідження. При вивченні питань формалізації найважливіших положень лісової типології у контексті філософії природи застосовували концепції екології і філософії для пояснення суті екзистенції лісу в системі ґрунт – біосфера. Якщо досліджень по природі лісу і його продуктивності є багато, то праць з епістемології лісівництва – обмаль. Класик лісівництва академік П.С. Погребняк у фундаментальній праці “Основи лесной типологии” [4] повною мірою відобразив природу лісу, взаємовідносини у лісових екосистемах, а вже на формалізований опис цих явищ не було ні місця, ні часу. Кваліфіковано вивчали взаємовідносини лісових асоціацій з довкіллям, а також питання фітоценології львівські вчені К.К. Малиновський, С.М. Стойко, А.М. Голубець та ін. [7]. Серед філософів найбільш досконало вивчав проблеми місця лісів у ландшафті як цілісної (тоталлогічної) системи В.В. Кизима. Філософи-природознавці вважають, що ландшафт є багатовимірним світом якісних різнопроявів і змін, зв'язності і плинності [1].

Автор прагнув поєднати загальні положення землезнавства і ландшафтознавства з окремими напрацюваннями лісівників, геоботаніків і філософів. Зокрема, акцентується увага на потребі постійно пам'ятати, що найважливішими екологічними процесами на Землі є дія прямого сонячного освітлення на гірську породу, внаслідок чого формується рельєф, ґрунти, водні системи, кліматичні та інші явища і процеси. У лісі ці процеси легше вивчити, оскільки дерева освоюють і атмосферу, і педосферу, у них масивний стовбур, розвинута крона і багато інших, досяжних до вивчення ознак. Саме ці властивості лісу дають змогу філософії природи зауважити і узагальнити зв'язок межі живого і неживого, зачатків мислення в асоціаціях дерев чи серед неживої природи (гілозоїзм) та ін. Надзвичайно важливим є вивчення усіх наведених та інших явищ природи на комплексних географічних стаціонарах, які плідно проводив П.С. Погребняк зі своїми співробітниками [5].

Результати дослідження. Сучасне лісівництво сформувалося 100–150 років тому, коли виникла потреба біологічного обґрунтування способів

відновних рубань і технологій садіння лісових культур. Феноменальним досягненням лісівників було створення і обґрунтування лісової типології обох напрямів, екологічного і фітоценологічного. Оскільки лісознавство розвинулося на підставі кількох природничих наук (у ретроспективі це були філософія, географія і геоботаніка), типологи екологічного напрямку Г.Ф. Морозов, А.А. Крюденер, Є.В. Алексєєв, П.С. Погребняк та інші доречно скористалися досягненнями географів, кліматологів, ґрунтознавців, фітоценологів і лісівників, і створили компактну досконалу едафічну сітку типів лісу. Українські виробничники і науковці протягом 1950–2000 рр. успішно застосовували правила і рекомендації типології, дещо удосконалювали як типологію, так і технології лісорозведення, і непомітно для себе дійшли до застою як у науці, так і у виробництві. Замість плекання природних деревостанів і охорони довкілля переважають лісоексплуатація і нищення лісових площ сторонніми організаціями. Порушена біотична стійкість лісів і екологічна рівновага місцевості, масово висаджують спрощені лісові культури, нищаться звірі і птахи, забруднюються води і ґрунти.

Ліси з голонасінних і папоротей розвинулись у тріасовому періоді, а вже у юрському періоді поширилися покритонасінні види. У верхньому палеоліті, 100 млн років тому, з'явилися пращурі сучасних людей – кроманьйонці. Отже, людина як сучасний вид антропоїдів формувалася протягом сотень мільйонів років і у період, коли виникли спочатку давні ліси, папоротеві, а потім з голонасінних і покритонасінних видів. Як соматична, так і психічна подоба людини сформувалися дуже давно і були відповідними, тобто детермінованими до умов довкілля. Тому задля здоров'я людини, її виживання як досконалого витвору природи, є збереження природних умов, у яких людина звикла жити, і недопущення різких змін довкілля. Природна еволюція не поспіває за антропогеном. Адже анатомія людини, а так само фізіологія і психіка людини, сформувавшись протягом мільйонів років, не можуть швидко змінитися протягом останніх 20–50 років, коли відбуваються різкі зміни клімату, хімізму довкілля, радіаційного і електромагнітного режимів. Люди у XXI ст. постали перед вибором – зберегти звичну для них природу або виродитись.

Наймогутнішою формацією вищих рослин на Землі є ліси, вони все ще зберігають незайману територію і здатні до самовідновлення. Степи вже розорані, луки замеліоровані. Ліси є також найдосконалішими фітоценозами помірного клімату. Деревя, завдяки багаторічному могутньому стовбуру підносять облиствені крони високо над землею і використовують майже все сонячне проміння. Потужне коріння видобуває вологу і поживні речовини з глибоких ґрунтових шарів, тому ліси легше ніж степи долають літню спеку і зимові морози.

Вважають галузі науки натурфілософія і філософія природи тотожними, хоча останній предмет – філософія природи претендує на більшу глибину. Оскільки природою вважають сукупність процесів (космічних, геологічних, біологічних і т.п.), які відбуваються без участі людини, то нав'язати природі антропогенно-філософське тлумачення її суті є проблематичними. Проте люди багато зробили в цьому напрямі. І якщо кілька

тисячоліть тому філософія була пантеїстичною, а за останні 100–200 років у ній з'явилося багато діалектичного, то з цього логічно випливає, що і матерія, і свідомість розвивалися одночасно, рівнобіжно, а учені робили не остаточні висновки по суті проблеми, а відносні судження і умовиводи.

Філософія як наука “любомудрія” на ранніх стадіях розвитку культури людства пов'язана з так званим міфологічним типом мислення. Далі була філософія середньовіччя, доби відродження, матеріалізму, і, нарешті, діалектична і марксистська. При цьому у всі часи явно або приховано стверджувалося, що вершиною земного розуму є людина, її досягнення і премудрості. За останні кілька століть у соціології й ідеології все більше застосовують поняття “цивілізація” і “культура”. І якщо українські вчені у словнику іншомовних слів тлумачать, що цивілізація – це будь-яка форма існування живих істот, наділених розумом [6], то західні учені, зокрема Ф. Енгельс, вважають, що цивілізація – це етап, що приходить на зміну дикості і варварству, зв'язаних з первіснообщинним ладом [2].

До визначення “цивілізація” як форми існування живих істот, наділених розумом належать і спосіб існування живих істот, і місце їх існування, тобто еконіша у просторі. Люди живуть сім'ями й оберігають свою територію, підтримують здоров'я, розмножуються і боронять свій край від чужаків. Деревя у лісі також утворюють біогрупи, вони розмножуються, прагнуть до виживання, біогрупи об'єднуються в біоценози і лісові масиви. Люди з переходом до капіталістичного устрою життя постійно стикаються з перенаселення території, забрудненням довкілля, епідеміями, катастрофами і війнами. Людина вже стала великою геологічною силою, розробила шахти і кар'єри, сягнула в атмосферу і у космос, долає атомну структуру матерії і генний апарат. Екологічні катастрофи все частішають, мешкання у містах стає шкідливим для здоров'я, народжуваність знижується, люди хворіють. А ліс досі боронить свою територію, не допускаючи під намет до себе степові та інші види, а також чужеземні екзоти. Там, де люди не порушують життя лісу, відбувається успішне природне поновлення корінної рослинності. З погляду на це буде правильним зауважити, що у лісу є всі ознаки цивілізованої організації.

Лісова типологія екологічного напрямку, вдосконалена та довершена академіком П.С. Погребняком, є найбільшим досягненням лісівництва у ХХ столітті. Чіткість логічної побудови едафічної сітки типів лісу, де найважливіші чинники абіоти – родючість і зволоження ґрунту, – внаслідок взаємодії набувають нову якість – продуктивний деревостан. Ці три складові лісової екології є наочним прикладом прояву висновків основного питання філософії про тоталогічну єдність матеріальної і поняттєвої субстанції буття світу предметів і їх взаємовідносин. Адже якщо в характеристиках родючості і вологості ґрунтів переважають кількісні показники, то серед ознак деревостанів є і кількісні характеристики: розміри і об'єм дерев, живлення, запаси деревостанів, а також якісні показники – вид дерев, їх вік, стадії розвитку. Можна стверджувати і про духовні якості лісу – його красу, про випадки взаємодопомоги серед рослин, про оздоровче значення лісу. І визначальним є те, що всі ці матеріальні і естетичні, конкретні і

формальні властивості лісу можна без зусиль спостерігати на кількох розташованих поруч або неподалік ділянках лісу.

Отже, ліс є досконалим об'єктом вивчення й ілюстрації пропедевтики і дидактики природознавства, екології, ботаніки, географії та інших підрозділів науки. У процесі поглиблення понять філософії природознавства і доведення головних її положень до спеціалістів та всіх членів суспільства значення лісництва безсумнівне.

Найважливішими завданнями охорони лісів і забезпечення їх природоохоронного значення є збільшення площі природно-заповідного фонду, забезпечення переважання природного відновлення лісу. Необхідно запровадити три рівновеликі господарські частини: заповідна, загального господарювання і плантаційна.

Рубки лісу мають бути поступовими, 2–3-прийомними, що забезпечить 70–80 % природного поновлення деревостанів. Широко застосовувати часткові культури, з використанням груп самосіву і підросту головних лісоутворювальних порід, створювати біогрупові культури. З метою збереження малопорушеної природи організовувати у кожному лісництві невеликі заповідні території, генетичні резервати, еталонні деревостани і ремізи з метою охорони і розведення звірів і птахів.

Класик вітчизняного природознавства академік Петро Степанович Погребняк є по суті генієм світового лісництва, оскільки лише він дав вичерпну відповідь на питання формування абіотичними факторами – ґрунтом і зволоженням, нової біотичної субстанції – лісової рослинності. Погребняк П.С. досконало виклав основи двох таких великих розділів природознавства, як лісова типологія і програма та методика досліджень на комплексних географічних стаціонарах. Створені ним 7 комплексних стаціонарів працювали близько 10 років, матеріали досліджень висвітлюють багато питань розвитку природи і її охорони. На цих об'єктах застосовувалися новітні методики геохімічних і фітоценотичних досліджень, на рівні як фацій і місцевостей, так і ландшафтів та біосфери.

Академік П.С. Погребняк був членом комісії Земля–Космос при Академії наук України, він як ніхто інший кваліфіковано робив висновки про результати і суть процесів на рівні мікрокосмос–макрокосмос, тобто давав пояснення до основних положень давньої науки “філософія природи”.

Висновки

Лісова типологія екологічного напрямку виділила два головних чинника абіоти – родючість і зволоження ґрунту, які у взаємодії з біотою дають нову якість – продуктивний деревостан. Оперуючи на початку природними поняттями про закономірності формування деревостанів, типологи чітко охарактеризували виділені деревостани. А у подальшому П.С. Погребняк застосував під визначені типи умов місцевиростання кількісні показники геохімічного колообігу елементів, одержані від досліджень на комплексних географічних стаціонарах. Комплексними дослідженнями фітоценотичних взаємовідносин у лісових ценозах, а також родючості ґрунтів, дії кліматичних та інших факторів, лісові типологи зробили вагомий і конкретний

внесок у вирішення найважливішого питання філософії – про тоталлогічну єдність матеріальної і поняттєвої субстанцій буття світу, предметів і їх взаємовідносин.

Список літератури

1. Кизима В.В. Ландшафтная сущность Бога или «Божественная» природа ландшафта? Зб. Totallogy – XXI / В.В. Кизима // Постнеокласичні дослідження. – К. : ЦГО НАН України, 2003. – Вип. 10. – С. 8–53.
2. Маркс К. Диалектика природы / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Ин-т марксизма-ленинизма. – Т. 20. – С. 339–626.
3. Натурфилософия. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – С. 403.
4. Погребняк П.С. Основы лесной типологии / Погребняк П.С. – К.: Изд-во АН УССР, 1955. – 455 с.
5. Погребняк П.С. Співвідношення циклів обміну речовин у степових та лісових ландшафтах і ценозах / Погребняк П.С. // Геохімія ландшафтів. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 5–24.
6. Словник іншомовних слів. – К.: Головна редакція УРЕ, 1977. – С. 739.
7. Стойко С. Екологічні засади сталого розвитку лісового господарства в Карпатах / Стойко С. // Проблеми запровадження сталого лісового господарства. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 93–98.

Философия природы использует принципы тождества микро- и макрокосмоса, целостного рассмотрения природы, диалектического учения о борьбе противоположных начал как источника изменений. Лесная типология экологического направления, окончательно сформулированная академиком П.С. Погребняком, является наивысшим достижением лесоведения XX столетия. В ней главные факторы абиоты – плодородие и увлажнение почвы, в результате взаимодействия дают новое качество – продуктивный древостой. Эти три составляющие лесной типологии являются наглядным примером проявления выводов основного вопроса философии – о тоталлогическом единстве материальной и понятийной субстанций бытия мира предметов и их взаимоотношений.

Лесная типология, стационары, философия природы, естественное возобновление, тоталлогическое единство биоты.

Philosophy of nature uses the principles identity of micro- and macro cosmos, completeness description of nature, dialectic science about struggle of opposite beginning as source of changes. Forest typology of ecologic direction completely stated by academician P.S. Pogrebniak is the highest achievement of forestry XX century. The main factors of abiota in forest typology – fertility and moisture of soil as a result of interaction gives the new quality – productive forest stand. That three components of forest typology is the good example of manifestation of the conclusions the main question of philosophy – about totallogy unity af material and conceptual substation being of world of subjects and their interactions.

Forest typology, samples, philosophy of nature, natural regeneration, totallogy unite of biota.